

Tahsin YÜCEL

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi ve
Yabancı Diller Yüksek Okulu
Öğretim Üyesi

PROUST'UN BİR ÖYKÜSÜ ÇEVRESİNDE

A la Recherche du temps perdu'de ikide bir söz konusu edilen bir küçük parça vardır: yazı içinde bir yazı: Martinville'in çan kulelerini ele alan bir betimleme denemesi. Anlatıcıya bakılırsa, bir delikanlılık, nerdeyse bir çocukluk yazısıdır bu, onu bitirdiği zaman, yumurtasını yumurtlamış bir tavuk gibi, bağıra bağıra şarkı söyleyecek kadar sevinmiş, nice yıllardan sonra, yeniden bulup okuyunca, gene beğenmiş olacak ki, yayınlanır umuduyla Figaro'ya yollamış, sonra da bütün yaşamını yapıtına almıştır. Daha sonra, epeyce yaşlandığı bir dönemde, bir kez daha bu delikanlılık denemesi üzerinde düşünürken, bu yazıyı yazdığı sırada «gene aynı adam» olduğunu, bu yazının «yaratılışının temel bir özelliği»ne uyduğunu ve o zamandan bu yana «hiç ilerlemediğini» gösterdiğini söyler. Biz de, bir yandan bu kesinlemeler, bir yandan bütünle parça arasındaki içkin bağdaşıklık belirtileri karşısında, küçük betimleme denemesinin şimdi içinde yer aldığı bütüne daha o zamandan uygun düştüğünü onaylamak zorunda kalırız. Üstelik, özne ile nesne arasındaki bağımlılığın getirdiği, değişik dönüşümleri yadsımasa bile, her şeyin kişinin kendi benliğinde bulunduğunu, herkesin başkalarınıninkilerden farklı deneylerden geçtiğini, evreni ve nesnelere «kendine özgü bir bakış açısı»ndan gördüğünü yineleyip durduğuna, örneğin Elstir'in değişik dönemlerde yaratılmış yapıtları arasında derinden derine bağdaşık ve sürekli bağlar bulunduğunu belirttiğine göre, A la Recherche du temps perdu'nün anlatıcısının ağızda böyle bir kesinlemeyi doğal saymamız gerekir.

Marcel Proust'un «içöyküsel» anlatıcısı için geçerliği kuşku götürmeyen bu kesinlemenin Marcel Proust'un kendisi için de aynı ölçüde geçerli olduğu, Marcel Proust'un kendisinin de, en azından bir yazar olarak, temelde hep aynı kaldığı, bir Elstir'in değişik dönem-

lerde yaratılmış yapıtları arasında bulunduğu kesinlenen derin bağların onun yapıtları arasında da bulunduğu söylenebilir mi? Daha önemlisi, Marcel Proust'un anlatıcısı bu süreklilik niteliğini yalnız kendisi için değil, anlatısında söz konusu ettiği düşsel ya da gerçek bütün sanatçılar için geçerli sayar görüldüğüne göre, evrensel bir sanat gerçeğini dile getirdiği savunulabilir mi? Bütün bu soruları olumlu biçimde yanıtlamak, her sanatçı, giderek her insan için, özgül bir bütünlüğün, değişik alanlardan kaynaklanan, ama temelde hep aynı kalan bir «anlamsal evren»in varlığını kesinlemek anlamına gelir. Böyle bir varsayımın doğruluğunu kanıtlamak, yaklaşımımızı yazınsal bakışla sınırladığımız sürece, olanaksız görünebilir. Bununla birlikte, belirli bir düzeyi aşmış her yazarın, her sanatçının değişik yapıtlarını birbirine bağlayan bir takım yakınlıklar, hattâ bir takım «değişmezler», bulunduğunu deneylerimizle biliyor, kimi zaman bunları en değişik görünüşler altında bile yakalayabiliyoruz. Hele Proust'un savına uygun olarak biçemi «bir uygulam sorunu değil, bir görü sorunu» sayarsak, bizde bir yapıtını okuyup sevdiğimiz bir yazarın bütün yapıtlarını bulup okuma isteğini uyandıran şeyin de olsa olsa bu yakınlıklar ve değişmezler, türlü dönüşümler ardında bu yakınlık ve değişmezleri yeniden bulma umudu olduğu söylenebilir. André Gide'in durmamacasına değişen, hemen her yeni yapıtında yeni bir bakış, yeni bir tutumla ortaya çıkan bir yazar olduğu söylenir, ama, denilebilir ki, André Gide'in okuru her şeyden önce değişmeyen André Gide'i arar onun yapıtlarında, aramasını sürdürmesiyse düş kırıklığına uğramadığının güvencesidir.

Hiç kuşkusuz, her yapıtın kendi başına bir bütün, kendine özgü ve kendi kendine yeterli bir anlam evreni oluşturması, hem varlık hem de yazınsal geçerlik koşulu. Üstelik, yapıtları kendi başlarına birer bütün olarak ele alan bir yaklaşımın bizi geleneksel yazın araştırmalarının götürülebildiğinden çok daha ötelere götürdüğünü yazınsal belirtgebilim yeterince kanıtladı. Ama gene yazınsal belirtgebilimin gerek bir yazarın tüm yapıtlarını, gerekse belli bir döneme ya da belli bir türe bağlanan yazınsal ürünlerin tümünü kendi başlarına birer yapı olarak ele almakta bir sakınca görmediğini de biliyoruz. Özgül koşulların getirdiği farklılıklar bir yana, daha geniş bir düzlemde, ortak bir derin yapının varlığını belli eden bir tutarlılığın, dizgesel bir bütünlüğün izlerini buluyoruz bunlarda da. Örneğin Balzac'ın yirmi beş, otuz yıl gibi oldukça uzun bir süre içinde birbirini izleyen değişik anlatılarında, bütün kişi ve uzam be-

timlemeleri hep aynı «görü»nün ürünleri, hep aynı anlam evreninin belirtgeleri olarak çıkıyor karşımıza; Bernanos'un anlatıları da, denemeleri de, tartışma yazıları da hep aynı derin yapının «belirim» leri olarak tanımlanıyor, anlatıyla deneme, denemeyle tartışma yazısı arasında karşılıklı bağlar çıkıyor ortaya, tartışma yazısı anlatıya, anlatı tartışma yazısına açıklık getiriyor. Bu bakımdan, biçimin «bir uygulayım sorunu değil, bir görü sorunu» olduğunu söylerken Proust'un anlatıcısının pek de haksız olmadığı anlaşılıyor. Ama, söylemek bile fazla, «görü» kavramıyla «anlamsal evren» kavramı arasındaki yakın bağı gözden uzak tutmamak, «biçem» kavramını da sözdizim ve kurguyla sınırlanan, yüzeysel bir işlem olarak tanımlayabileceğimiz «biçimsel uygulayım»la karıştırmamak koşuluyla. Çünkü biçimin bir görü sorunu olduğunu söylemek, onu bizim çoğu yazarlarımızın bir ustalık, bir olgunluk, giderek bir tutarlılık koşulu olarak gördükleri yüzeysel bir biçim birliğiyle özdeşleştirmeyi daha baştan yadsımaktır. Bu dar açıdan bakınca, Balzac'ta da, Bernanos'ta da, Gide'de de, Sartre'da da, Camus'de de, Butor'da da bir değil, birçok biçimler buluruz; oysa, Proust'un geniş açısından baktığımız zaman, hepsinde de sürekli «bir» biçimin varlığını sezinleriz.

Bütün bu gözlemler, birer bilimsel kesinlik niteliği taşımaları bile, Proust'un anlatıcısının yinelemekten bıkmadığı savın geçerliği konusunda birer belirtge değeri taşıyor. Aynı savın Proust'un kendisi için de geçerli olup olmadığına gelince, Proust'un değişik yapıtlarını karşılaştırmak yeter bunu göstermeye. A la Recherche du temps perdu ile Jean Santeuil arasındaki bağıntıların yeterince ortaya konulduğunu biliyoruz. Aynı bağıntılar yazarın büyük yapıtıyla değişik gençlik denemeleri arasında da çıkıyor karşımıza. Bunun en güzel örneklerinden birini de A la Recherche du temps perdu'nün belki daha düste, düşüncede bile biçimlenmediği bir dönemde, 1894'lerde yazılıp 1896 başlarında, birkaç sayı yaşadıktan sonra bir daha belirmemek üzere silinip giden hevesli dergilerinden birinde yayımlanmış bir küçük öyküde, L'Indifférent'da buluyoruz. İşin ilginç yanını, Proust'un bu öyküyü, hiç değilse bitirdikten sonra önemsememiş olması: önce onu Les Plaisirs et les jours'a almayı düşünürken, daha güzel olacağını umduğu bir başka öykü, büyük bir olasılıkla La Mort de Baldassare Silvande, vicomte de Sylvanie üzerinde çalışmaya başlayınca, gözden çıkardığı ilk parça L'Indifférent olmuş; onu kitabına almaktan vazgeçmiş. Daha da ilginç, Proust'un en ufak yapıtlarını, en önemsiz karalamalarını bile büyük bir özenle saklama

alışkanlığında olmasına karşın, nedense *L'Indifférent* ötekilerin bu mutlu yazgısından yararlanamamış, unutulup gitmiş bu yüzden. Ancak Philip Kolb'un uzun araştırmaları, sayısız mektuplar arasında iz sürmeleri sonucunda, «üç çeyrek yüzyıl»dan fazla süren bir unutuluştan sonra yeniden bulunmuş. Araştırmacının sayısız mektuplar üzerinde yaptığı araştırmalardan çıkardığına göre, Proust ancak yayımlanışından on dört yıl sonra, 1910 delaylarında anımsar bu öyküyü: dostu Robert de Flers'e yazdığı bir mektupta, adını bile anmadan, «budalaca bir öykü» diye sözeder ondan, ama hemen arkasından, herhangi bir neden göstermeden, ona gereksinim duyduğunu, dostu bu öykünün yayımlandığı dergiyi bulup yollayacak olursa sevineceğini söyler. Robert de Flers bu isteği yerine getirebilmiş mi, getirememiş mi, orasını bilmiyoruz, ama, Philip Kolb'un belirttiği gibi, Marcel Proust'un *L'Indifférent*'a neden gereksinim duyduğunu kestirebiliyoruz: artık büyük yapıtını yazmaktadır bu sıralarda; bir zamanlar *Les Plaisirs et les jours*'a alınabilecek değerde bulmadığı bu delikanlılık denemesi ise, büyük yapıtın birçok temel yönelimlerini, birçok temel izleklerini oldukça belirgin bir biçimde dile getirmiş bir öyküdür.

Örneğin her bireyin kendine özgü bir gerçeği bulunduğu, kendine özgü, tekil ve yeri doldurulmaz bir evrende yaşadığı, değişik örnekler içinde, sık sık yinelenir. *A la Recherche du temps perdu*'de: başkaları arasında gidip geliriz, gene de aynı sokaklardan geçmeyiz gerçekte, başkalarıyla aynı olaylara tanık oluruz, gene de, «bellekler eşit bile olsa», onlarla aynı şeyleri anımsamayız, çünkü nesnelere «tinimizden kendilerine vuran yansıma»yı buluruz yalnızca; *L'Indifférent*'ın baş kişisi Madeleine de Gouvres da, kendisine sorular soran bir dostu karşısında, «onu benliklerinde önceden taşıyanlara anlatılması olanaksız gerçekler bulunduğunu» sezerek susmayı yeğler. Nesnelere her şeyden önce «tinimizden kendilerine vuran yansıma»yı bulduğumuzu varsayarak, nesnelere ve kişilerin görünüşünün kendilerine bakan kişinin içinde bulunduğu durumla biçimlenmelerini, kendilerine bakan kişinin bilincine olduklarından başka türlü yansımalarını doğal bulmamız gerekir. Ne olursa olsun, *A la Recherche du temps perdu* bu sonucu doğrulayan örneklerle doludur; *L'Indifférent* da, kendi boyutları içinde, bu konuda *A la Recherche du temps perdu*'den geri kalmaz: Lepré'yi sevmeye başlamasından sonra, çiçekler yepyeni bir dilin belirtmeleri olur Madeleine için, Lepré'nin köpeği bile olağanüstü bir ayrıcalık kazanır.

Öte yandan, Madeleine'in gözlerinde «hiç bir yüz, hiç bir gülümseme, hiç bir yürüyüş» Lepré'ninkiler kadar çekici değilse, onunkiler herkesinkinden daha çekici olduğu için değil, Madeleine «onu sevdiği için»dir. Bir yandan Albertine'i tutkuyla severken, bir yandan da onu yargılamaktan geri durmayan Marcel gibi, bir yandan her dakika Odette'le birlikte olabilmek için elinden geleni yaparken, bir yandan da onun hiç bir kusurunu gözden kaçırmayan Swann gibi, Madeleine de Lepré'nin başkalarından üstün olmadığını, bedensel açıdan olsun, düşünsel açıdan olsun, çevresinde dönen erkekler arasında ondan çok daha üstün kişiler bulunduğunu görür, çevresindekilerin onu «silik» bulmalarını da fazla yadırgamaz, ama bütün ötekilerin bir «korkunç kusur»u vardır: «o olmamaları».

Ne var ki, *A la Recherche du temps perdu*'de olduğu gibi *L'Indifférent*'da da, sevilen kişinin yeri doldurulmazlığı onun kendi kimliğinden, kendi farklılığından gelmez: sevilen kişi uyandırdığı tutkuda hiç de «fazla bir yer» tutmaz Proust'un evreninde; örneğin Swann Odette'e duyduğu aşkın «kendi dışındakilerce de saptanabilecek» hiç bir dış nedene dayanmadığını sezinler, bir zamanlar küçümsediği, hatta çirkin bulduğu bu kadının öz niteliklerinin kendisine böylesine bağlanmasını, böylesine değer vermesini haklı çıkaramadığını bilir. Madeleine de, aynı biçimde, Lepré'ye duyduğu aşkın nedenlerinin Lepré'den çok kendisinden kaynaklandığını, Lepré'nin «sıradan» kişiliğiyle Lepré'ye duyduğu güçlü aşk arasında «gülünç» bir oransızlık bulunduğunu görür, ama, tutkusunu tümüyle haklı çıkarmamakla birlikte, açıklayan nedenler bulur: örneğin XIII. Louis'ye benzediğini farkettikten sonra, eskisinden daha yakışıklı bulmaya başlar onu; bu andan sonra tutkusu bir yığın sanatsal anıyla birleşir, ta Amsterdam'dan ona benzeyen bir genç adam portresinin fotoğrafını getirir. Odette de Swann'ın gözünde birdenbire ölçülmez bir değer kazanmasını Boticelli'nin Zéphora'sına benzemesine borçludur: bu benzerliğin farkına vardıktan sonra, Swann artık bozulmaya başlamış bir kadın yüzü diye bakmaz Odette'in yüzüne, ölümsüz bir sanat yapıtına bakar gibi bakar, çalışma masasının üstüne koyduğu Zéphora fotoğrafını da Odette'in fotoğrafıymış gibi görür.

Bununla birlikte, ister *A la Recherche du temps perdu* söz konusu olsun, ister *L'Indifférent*, seven kişinin gerçeklerden kaçtığını, bile bile bir düş evreninde yaşamaya yöneldiğini göstermez bu; tam tersine, uslama ve yargılama güçlerini hiç bir zaman yitirmemeleri bir yana, inatla gerçeğin ardına düşerler Proust'un tutkunları, sevdikle-

rinin geçmiş ve güncel yaşamlarının bütün ayrıntılarını bilmek ister, bunun için en olmadık yollara başvurmaktan çekinmezler: Albertine'in ölümünden sonra bile, Marcel onun yaşamının kendisi için gizli kalmış yönlerini öğrenebilmek için bitip tükenmek bilmeyen soruşturmalara, uslamalara girer; Swann Odette'in daha kendisini tanımadığı yıllarda, Bade'da ve Nice'te sürdüğü bulanık yaşamın en ufak bir ayrıntısını yeniden kurabilmek için, tutkulu bir araştırmacı gibi, günlerce aylarca çalışmaya, belgeler karıştırmaya hazırdır; Madeleine, dolambaçlı bir dil kullanarak, Lepré'yi yakından tanıyanlardan onun gizli ilişkilerini öğrenmeye çalışır. Bütün bu araştırmalar, bu acılı ve küçük düşürücü soruşturmalar çoğu kez bir takım aykırı ilişkilerin dağınık öğelerini çıkarır Proust'un tutkunlarının önüne; üstelik, buldukları ne olursa olsun, bir şeyleri bir daha hiç yakalayamamak üzere elden kaçırmış olmanın acısını tadarlar her zaman: çok sevenin sevilmemeye, hiç değilse gittikçe daha az sevilmeye adanmış olması bir yana, hiç bir zaman tümüyle kavradıklarını söyleyemeyecekleri, hiç bir zaman egemen olamayacakları, değiştiremeyecekleri bir yaşam parçasıdır erişmeye çabaladıkları: başkasının geçmiş yaşamının erişilmezliği ve değiştirilmezliği sevenle sevilen arasındaki uzaklığın indirgenmezliğini kanıtlar.

Bütün bunlar, gençlik çağının küçük öyküsüyle olgunluk çağının büyük anlatısı arasındaki bağıntıların yalnızca bir bölümü. Yalın okuma düzeyini aştıkça, daha köklü, daha derin bağıntılarla karşılaşacağımızı sezdiren belirtiler de az değil. Ama yalın okumayla saptanan bu bağıntılar bile, en azından «aşk» kavramının **L'Indifférent**'da neyse **A la Recherche du temps perdu**'de de o olduğunu gösteriyor. Gene de bu sonuca dayanarak Marcel Proust'un gerçekten hiç «ilerlemediğini», bunun sonucu olarak da, içerdiği derinliklere karşın, yirmi yaşında bir yazarlık heveslisinin yapıtı olduğunu belli eden **L'Indifférent**'ın **A la Recherche du temps perdu** ile eşdeğerde olduğunu kesinlemek olanaksız: **L'Indifférent** kendisini aşan bir evrene göndermelerde bulunuyor, **A la Recherche du temps perdu** ise bu evrenin kendisi. Bununla birlikte, yalnızca bu göndermeler nedeniyle bile olsa, ikincisinden birincisine bir şeyler geçtiğini, onu bizim gözümüzde kendi başına görünebileceğinden çok daha ilginç, çok daha derin, çok daha değerli kıldığını yadsımak da olanaksız. Olgunluk çağının yapıtının gençlik denemesine kazandırdığı bu değer bile gerçek sanatçının yapıtları arasındaki temel birliğin bir belirgesi değil mi?

T. YÜCEL

R É S U M É

En partant d'une observation du narrateur de Proust devant la célèbre description des clochers de Martinville, l'auteur de l'article ci-dessus s'interroge sur la légitimité de considérer les différents ouvrages d'un écrivain comme autant de manifestations d'un même «univers sémantique», et, après s'être attardé sur les exemples de Balzac et de Bernanos, il procède à une comparaison assez détaillée entre deux ouvrages de Proust: **A la Recherche du temps perdu**, l'oeuvre de maturité, et **L'Indifférent**, une nouvelle de jeunesse que l'auteur lui-même avait qualifiée de «stupide», mais dont les affinités avec la grande oeuvre n'en apportent pas moins une réponse positive à la question posée par le chercheur.

En partant d'une observation du narrateur de Proust devant la célèbre description des clochers de Martinville, l'auteur de l'article ci-dessus s'interroge sur la légitimité de considérer les différents ouvrages d'un écrivain comme autant de manifestations d'un même «univers sémantique», et, après s'être attardé sur les exemples de Balzac et de Bernanos, il procède à une comparaison assez détaillée entre deux ouvrages de Proust: **A la Recherche du temps perdu**, l'oeuvre de maturité, et **L'Indifférent**, une nouvelle de jeunesse que l'auteur lui-même avait qualifiée de «stupide», mais dont les affinités avec la grande oeuvre n'en apportent pas moins une réponse positive à la question posée par le chercheur.

En partant d'une observation du narrateur de Proust devant la célèbre description des clochers de Martinville, l'auteur de l'article ci-dessus s'interroge sur la légitimité de considérer les différents ouvrages d'un écrivain comme autant de manifestations d'un même «univers sémantique», et, après s'être attardé sur les exemples de Balzac et de Bernanos, il procède à une comparaison assez détaillée entre deux ouvrages de Proust: **A la Recherche du temps perdu**, l'oeuvre de maturité, et **L'Indifférent**, une nouvelle de jeunesse que l'auteur lui-même avait qualifiée de «stupide», mais dont les affinités avec la grande oeuvre n'en apportent pas moins une réponse positive à la question posée par le chercheur.